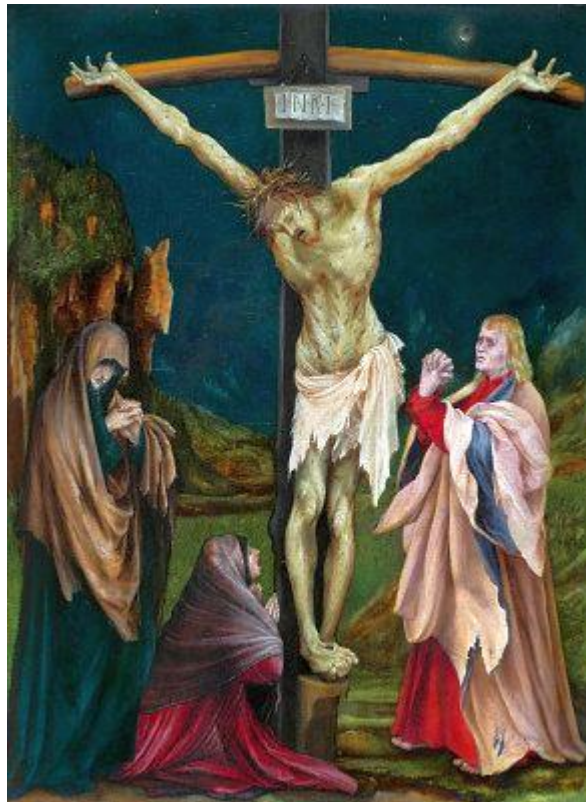

Georg Kühlewind Alapítvány

Harminchetedik hírlevél

Alapítványunk 37. hírlevelében Ungár István két írását ajánlom figyelmükbe. Az egyik a *Máté passió*ról, a másik az operalátogató közönség szokásairól szól.

Fenyő Ervin

**Matthias Grünewald
Keresztrefeszítés**

Az ítélet

Gondolatok Johann Sebastian Bach *Máté passió*járól

27.15. Ünnepenként pedig egy foglyot szokott szabadon bocsátani a helytartó a sokaság kedvéért, akit akarának.

16. Vala pedig akkor egy nevezetes foglyuk, akit Barabbásnak hívtak.

17. Mikor azért egybegyülekezének, monda nékik Pilátus: Melyiket akarjátok, hogy elbocsássam néktek: Barabbást-é, vagy Jézust, akit Krisztusnak hívnak?

18. Mert jól tudja vala, hogy irigységből adák őt kézbe.

19. Amint pedig ő az ítélszékekben ül vala, küldé őhöz a felesége, ezt üzenvén: Ne avatkozzál amaz igaz ember dolgába, mert sokat szenvedtem ma álmomban őmiatta.

20. A főpapok és vének pedig reá beszélék a sokaságot, hogy Barabbást kérjék ki, Jézust pedig veszítsék el.

21. Felelvén pedig a helytartó, monda nékik: A kettő közül melyiket akarjátok, hogy elbocsássam néktek? Azok pedig mondanak: Barabbást.

22. Monda nékik Pilátus: Mit cselekedjem hát Jézussal, akit Krisztusnak hívnak? Mindnyájan mondanak: Feszíttessék meg!

Máté evangélium;
Jézus és Barabbás;
Károli Gáspár fordítása

A nép ítéletet mondott: „Feszítsd meg!” Felmenti a rablógylkos Barabást, és Jézust juttatja a keresztfára. Karinthy Frigyes katartikus hatású novellája arról szól, hogy egy képzeletbeli, megismételt ítélezésnél hiába kiáltja mindenki Jézus nevét, összességében mégis Barabásnak hallatszik. Talán a főpapok és a vének cippolai hipnózisának eredménye, hogy a sokaság szájából a démonikus erejű hatalom ítélete hangzik fel.

Ám az írás szerint az utókor hálával tartozik az igaztalan ítéletért, hiszen kínhalálával csakis Krisztus válthatta meg bűneitől az embert. Útja a Golgota hegyére Johann Sebastian Bach *Máté passió*jában egyszerre a szenvedésé és a dicsőségé. A dicsőségé, hiszen egyedül ő a kiválasztott erre a legnemesebb és legtisztább küldetésre.

A *Máté passió* a Golgotára menet monumentális ábrázolásával kezdődik. Azt a diadalmas és kegyetlen utat állítja középpontba, mely az emberiség jövőjét határozta meg. A zenei tabló a szemlélődőkről, a siratásról, az út végzetes és szépséges megtételéről mutat be páratlan értékű képet. A zenekari folyondárhoz három, dramaturgiájában különböző énekkar van fölé rendelve. Ha van az egyetemes művészetnek olyan kupolája, amely beborítja a világmindenséget, bizonyára annak is a legmagasabb pontját foglalja el Bach *Máté passió*ja. A nyitókórus a történeti sorrendet felborítva Jézus utolsó útját kíséri a maga cipelte kereszttel. A két plusz egy énekkarra és zenekarra komponált muzsika szimbólumokat is tartalmaz. Vélhetően a 12/8-as ritmika a 12 apostolra, az e-moll, illetve részben a fölébük helyezett G-dúr egykeresztes előjegyzése Krisztus keresztfére utalhat. Az összesen 9 szóban egyesíti Krisztus korát az időtlenséggel. A Golgota tövében áll a bölcs, fájdalomában is mindent átlátni képes első kórus, míg a másik a megszeppenve kíváncsiskodó a helyszínen távolabb állók tömör kérdéseivel a dialógust kialakító vegyes kar: „Kit? hogyan? mit? hová?” A válaszok nem maradnak el. A két négyszólamú vegyes kórus fölött egyszólamú protestáns ének – korál – szól, amely a hálás utókor üzenete. A korál letisztult egyszerűsége nemcsak összekapcsolja a távoli idődimenziókat, de meg is koronázza azokat. Siratásukat elhossa a mába, míg himnikus magasztossággal emelkedik az események fölé. Bach igazi világa a sejtelmes és ígéretes, ismeretlen, titokzatos végtelen. Harry Picander¹ gyönyörű szövegével a korálok nemes tartalmú gondolataival és Bach fejedelmi zenéjével megteremtődik a végtelen. A *Máté*

¹Harry Picander [eredeti nevén Christian Friedrich Henrici] német költő (1700-1764). Az evangélium és a korálok szövege mellett a *Máté passió* verseinek szerzője.

passió nyitótétele az első ütemtől kezdve irányít évszázadokat, évezredek átölelve az örökkévalóság misztikumába. Nem véletlenül idézi Bartók Béla a *Cantata profana* című művében, amelyben a kilenc fiú csodaszarvassá válásának helyet adó sűrű erdei rengetegbe kalauzol.

„Mily csodálatos mégis ez a büntetés” – éneklik az 55-ös számú, korábban is elhangzott négyszólamú korál vezérdallamával közvetlenül az ítélethozatal után. A *Máté passió*t a *János passió*val összevetve a lírikusabb hangvételű alkotásnak könyvelték el. Pilátus és a nép jelenete azonban a *Máté passió*ban, Bach egyik legdrámaibb megfogalmazása. Két korál fogja közre a döntéshozatalt. A történeteket az evangélium felhasználásával szóló-recitatívók és turba kórusok² elevenítik meg. Pilátus kérdésére: „Melyiket akarjátok, hogy elbocsássam nektek?” – dermesztő erővel, robbanásszerűen harsogja a nép: Barabást. Egy szűkített szeptim akkord támasztja alá a sorsdöntő választást. A sokaság nem mérlegel, hanem aláveti magát a felsőbb akaratnak. Majd az újabb kérdésre: „Mit tegyek hát Jézussal, akit Krisztusnak neveznek?” sem késik a tragikus válasz: „Feszítsd meg!” A polifonná bővülő, rövid turba harmóniájában nyitva marad, hogy helyet biztosítson a tanulságot hordozó, ünnepélyes korálnak: „Mily csodálatos mégis ez a büntetés. A jó pásztor szenved juhaiért, a jó, az igaz fizet szolgálói bűneiért.”

Könnyesen síró és vészjóslóan drámai perceket foglal magában a 33-as számú szoprán-alt duett, melynek finom szövésébe belehasít a több ízben tiltakozó turba kórus keménysége. „Hagyjátok! Megálljatok! Ne kötözzétek meg!” A Jézus elfogásán bánkódó költői kettőst megtöri – igen merész és modern megoldásként – a sokadalom felháborodott ellenkezése, amely azután lázadó hangvételű átokká súlyosbodik:

„Mennydörgés, villámlás, elenyésznek a felhőkben?
Tárd ki tüzes mélységed, ó, pokol;
Rombold le, rontsd össze, emészd el, zúzd szét
Hirtelen dühöddel
A hamis árulót, a gyilkos vért!”

Minden bizonnyal a *Máté passió* leglíraibb részlete, a 47-es számú h-moll hegedű altária, amely az után hangzik el, hogy Péter – az utolsó vacsorán Krisztus által megjósolva – akarata ellenére, még mielőtt a kakas megszólal, háromszor is megtagadja mesterét. Amint rádöbben tetteire, keservesen sírva fakad. Hegedűszólós altária, vagy altária kísérette hegedűszóló – nem tudom, melyik a helyesebb meghatározás. Annyi bizonyos, hogy a hegedű el-elcsukló sírása, a messzeségbe törő panaszkodása a hegedűirodalom egyik legvarázslatosabb alkotása. A sírva fakadás a legőszintébb emberi megnyilvánulások egyike. A Picander szövegére énekelt ária szereplője névtelen, aki a síró hegedűmelódia árnyékából fogalmazza meg a kétségbeesett Péter érzéseit. Fájdalmát növeli, hogy Jézus megjósolta ezt, és minden igyekezete ellenére beteljesült a jóslat. Júdást öngyilkosságba hajszolja az

²A bibliai részleteket a szereplők recitatívói és a rövid, drámai turba kórusok tartalmazzák. (Pl. "Barabást!" és "Feszítsd meg!") Az utókort megjelenítő korálokkal szemben a turba kórusok a cselekmény részei.

elrendeltetett árulás felett érzett elviselhetetlen lelkiismeret-furdalás. Mintha mindkettő ugyancsak egyfajta ítélet lett volna, melyet Krisztus hozott a tanítványok körében.

Mindenesetre Bach számára kivételes lehetőséget adott arra, hogy hegedűszólójának sírása elérhesse az égieket. A zenekarból kiváló egy szál hegedű a zenekarral és az alténekessel együtt az emberi érzelmek legmélyére hatolva beláthatatlan magaslatokba röpíti azokat.

A 72-es számú vezér-korál, melynek korál-dallama ötször hangzik fel a passió során – többek között Pilátus, azaz a nép ítélethozatala előtt –, Krisztus halálát jelenti be. Maga a vezetőszólam is költői szépségű, amint szinte kinyílik-széttárul ebben a megszólaltatásban, váratlan harmónia-változásokon megy át a lezárás előtt, amely a gyász megbicsaklása, elérékenyülése, az utókor himnuszának elakadása.

A *Máté passió* záró kórusa előtt elbúcsúznak Jézustól a névtelen szólisták: a basszus, a tenor, az alt, és legvégül a szoprán. Megáldják szeretetükkel a megváltót. A triós szerkezetű, nagyszabású záró kórus csak a két négyszólamú vegyes karból építkezik, miként az egész kompozíció is, felváltva ugyan, de rájuk támaszkodik.

Az első és a harmadik egység a két együttessel csak négyszólamú, nyolc szólamra a középrész bővül csupán. A sírt közösen állják körül, a szélső keretszakaszok homofon, szinte korálszerűen leegyszerűsített melódiájával. Emelkedett és megrendítő a záró kórus, melyet Bach nem old fel picardiai dúr-terccel³, sőt a befejező C-hang egy sajtó, disszonáns H-hangról késik az oboán a c-moll hármassal otthonába. A háromtagú forma valamennyi egységében a zenekaré az első szó, ő készíti elő az énekkar megszólalását. Igazi temetés ez, az elfogadhatatlanba történő belenyugvás szertartása. Ez a kórustétel nem zokog, nem jajgat, hanem méltóságteljesen szomorú. Leveti magáról a barokk művészet minden megszokott cirádáját és díszítését, mert Jézus temetéséhez a dísztelenség illendő.

Itt már nincs dolga a tenor hangfekvésű evangélistának, mert ez az ima rólunk szól. Rólunk és értünk, akár a művet indító Golgota-menet. Nem Krisztusról beszél igazán, hanem a hegyet körülvevő mindnyájunkról. A *Máté passió*nak nincsenek időkorlátai.

A nyitó kép, bár nem háromtagú forma, mégis visszautal a kezdethez. Ekkor már nincs 9. szólam, nincs párbeszéd, hanem a két kórus egybeolvadva mind szenvedélyesebben idézi fel az első választ: „Nézzétek! Kit? A vőlegényt. Nézzétek! Hogyan? Mint bárányra.” Egyre szélesebbre nyílik a kör a siratáshoz. Hív a csatlakozásra. Végláthatatlan panaszáradat és a keresztút csodája – ezt sűríti egybe Bach muzsikája. Az e-moll nyitókórus nem jut/nem juthat el a megfeszítetésig, nem cselekményt, hanem annál jóval többet mutat be, olyas valmit, ami egy opera kereteit teljesen szétfeszítené.

Egy fényes picardiai terc (E-dúr) függöny gyanánt ereszkedik le, eltakarva a továbbiakban a gigantikus freskót, magunkra hagy az ámulattal és a remény ez utolsó ütemben felcsillanó, vigasztaló pompájával.

2017. június

Ungár István

³A "picardiai terc" a moll hangnemű zenék dúr záróakkordja, különösen a reneszánsz és a barokk muzsikára volt jellemző. Olyan, mint egy megnyugtató függöny.

Isten báránya

[mozaik]

Ravenna, időszámítás utáni 6. század

*

Hamis mítosz

A londoni Covent Garden Operaház nézőtere 1808-ban

Jól ismert visszataszító jelenség: puccosan kiöltözött dámák és elegáns öltönyös urak elhelyezkednek az Operaház egyik, láthatóan jó drága helyén valamelyik páholyban, alaposan szemügyre veszik, hogy felismerték-e őket, akiknek imponálni akartak – esetleg integetnek is nekik –, majd a többiek előtt, a műértő pózában tetszelegve, látszat-átszellemültségüket mutogatva adják meg magukat a számukra valójában immár lényegtelen előadásnak. Akkor még nem esett szó azokról a szájalmas figurákról, akik az elsötétített nézőtérre – találkoztam ilyenekkel – fejfelé fordított kottát lapozgatnak, büszkén fitogtatva a zenében való „roppant jártasságukat”: ámuljanak csak a műveletlenek! A sznobizmus nemcsak mások, de önmagunk becsapása is, ezért megmosolyogtató és egyúttal sajnálatra méltó. Álarc, amely mögül később igen nehéz kibújni, mert ránk éghet.

A fiatalok meghatározó számban úgy gondolják, pontosabban úgy hiszik, hogy az operalátogatás az új arisztokrácia úri passziója, ahol semmi keresnivalójuk, amúgy sem érdekli őket – nem beszélve a megfizethetetlen jegyárakról. Pedig az opera nem az előkelőségek, nem a jómódúak kisajátítható kiváltsága. Tévúton jár, aki emiatt marad el az operától. Lehet, hogy éppen az ő nyitottsága hiányzik. Nincs tisztában azzal, hogy mit hárít el magától. Muszorgszkij *Borisz Godunov*jának rongyokba burkolódzott Bolondja hiába vár együttérzést szívbemarkoló, végtelenbe tűnő sírására, megértést a szenvedő orosz népéért aggódó panaszára, ha a nézőtérre „elsősorban” pöffeszkedő, sznob közönség tartózkodik.

Beethoven *Fidelio* c. operájában a szabaddá vált hős, Florestan, és az ugyancsak kiszabadult rabtársak asszonyaikkal, családjukkal nem osztozhatnak sorsuk jóra fordulásában, mérhetetlen boldogságukban az opera pompás és meghatározó záró fináléja közben üres lelkekkel. Ezalatt ugyanis az úrhölgyek már a frizurájukat igazgatják, az urak jól vasalt zakójukkal vannak elfoglalva. Távozásuk eleganciájára készülnek ügyet sem vetve a színpadi örömdóra. A sznobizmus hazugság, a művészethez semmi köze.

Emiatt fosztaná meg magát a tízen-, huszonévesek jelentős hányada az opera kínálta élménytől, amelyre a sznoboknak semmi igényük sincs?! Nem túl nagy ár ez?! Az ifjúság gyakran őszinte, ámde felelőtlen lazaságot erőltet magára. Mozart, Verdi, Puccini, Bartók muzsikája nem egy másik világré, nem sajátítható ki a felső tízezer arra sokszor értelmetlen ízlésének. Rámutat bölcseségében az ifjak számára a nagy igazságra: az élet óriási kincs, de nem laza. A művészet bármely ága ennek a bizonyítása.

Erkölcsei nevelés kell a diákságnak? Amikor a gróf megszegyenülve borul térdre az egész kerti vendégsereg szeme láttára felesége kikezdhetetlen tisztaságának árnyékában, belátva és megbánva saját méltatlan gyanakvásainak, nagyon is kikezdhető viselkedésének csúfságát, míg a grófné megbocsájtó, nemes, önzetlen szeretete ragyogja be az esti ünnepséget Mozart *Figaro házassága* c. vígoperájának gyönyörű tanulságaként, az az erkölcsi magaslat csúcsa. Miként Posa márki önfeláldozása Verdi *Don Carlos*ában, Leonóra (*Fidelio*) bátor elszántsága és hűsége Beethoven operájában, vagy Kodály Zoltán *Háry János*ának hazaszeretete és becsületessége megálmodott meséiben.

Ahogy Aida belopózik a kínhalálra ítélt Radames sziklasírjába, hogy egygyé olvadva imádott szerelmével mennybe szökő kettősükkel elbúcsúzzanak a földi gyötrelmekről és bebocsátást kérjenek az égi birodalomba (Verditől megkapják) – az kitörölhetetlen emlék. Megeshet, hogy hatására másképp fogunk szeretni.

Miért maradnának kívül egy ilyen csodán a fiatalok? Egyetlen áldozatot kéne vállalniuk: *figyelni!* A mindenféle kütyüből a csendet ellehetetlenítő háttérzaj bekapcsolása helyett, a zavaró elemeket kikapcsoló várakozás feszültségének alávetni magukat. Nem a sznoboktól kell magatartás mintát venni, nem „viselkedni” kell, hanem elhinni, hogy a színpad, a zenekari árok hozzájuk szól, őket szólítja meg. Beavatkozhat a mindennapjaikba és meg is szépítheti azokat. Nem helyes lekezelő, meggondolatlan érdektelenséggel háritani – az is egyféle sznobizmus vagy még rosszabb. A kultúra nem luxus, hanem lelki szükséglet.

Aki megtanulja, mit jelent a figyelem, az a másik emberre is odafigyel, kevésbé lesz kitéve felszínes kapcsolatoknak, kevésbé hoz felületes, elhamarkodott ítéletet másokról, mert elmélyülten gondolkodik. Nem azzal tölti a drága idejét, hogy – mint a színvonal alatti televíziós reklám sugallja – „Légy önmagad! Valósítsd meg önmagad!” Többek között ez a sznobizmus melegágya. Csapda!

A gyermeki csodálkozást nem felejtő felnőtt soha nem válik sznobbá. Zsigereiben elutasító a képmutatással, a tisztességtelenséggel szemben. Ez emberi tartást ad. A művészet, köztük a zene, s (igen!) az opera nemcsak örömet és bölcsességet nyújt, hanem (nem utolsósorban!) jobba tesz. Meg kéne győzni a kétkedőket, hogy járjanak operába, színházba, hangversenyre, múzeumba, könyvtárba, és megtapasztalják, hogy az ún. magas kultúra – bár kapaszkodni kell érte – elérhető, s bearanyozhatja a jövőnket. A megrögzött sznobokon nem lehet segíteni, de magunkon és másokon igen. Nem ér meg ez egy kis kapaszkodást?! Dehogynem. Csak fel kell nyújtózkodni érte.

Több embert ismerek, akik hangversenyre szívesen mennek, de az opera műfajától idegenkednek. Azt mondják – főleg a hangszeres zenére vonatkoztatva –, hogy a koncerten szárnyalhat a képzeletük, míg az opera – a látható zene – gúzsba köti fantáziájukat. Tévednek! A – mondjuk így – tiszta zenének is megvan a maga konkrét drámai tartalma, míg az opera lényege ugyanazt a titkot hordozza magában, mint a koncertdarabok: a muzsikát. Nem szerencsés szétválasztani őket egymástól, ugyanis összetartoznak. Akik ellenállnak az egyiknek, lehet, hogy a másikban is tájékozatlanok. Mozart *d-moll zongoraversenye* és bizonyos tekintetben párja, a *Don Giovanni* egyaránt megfejthetetlen alkotások. Ugyanis mindkettő olyan remekmű, amelyben mindig marad megválaszolatlan talány. Szükség van rá, hogy megválaszoljuk? A művészet nem válogat műfajokban, magában hordoz valamit, ami megmagyarázhatatlan. Felbecsülhetetlen ajándéka az embernek. A művészet, köztük a zene, (és igen!) az opera, ha meghódított, örökre velünk marad, és szépsége enged majd a végső pihenésre.

Egy húszéves osztálytalálkozón a volt tanítványok azzal kedveskedtek, hogy tanáraik „aranyköpéseit” egy nekik ajándékozott borospalackra ragasztva örökítették meg. Az enyémen ez állt: „Én a *Don Giovanni*-nyitány közben szeretnék meghalni.” Azt hitték tréfáltam.

Ungár István

A londoni Covent Garden Operaház homlokzata